УДК 338.431.8

СТРУКТУРА АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Самофатова В.А.
Одеська національна академія харчових технологій

Досліджено економічний зміст базових понять структурних елементів агропродовольчої сфери. Відзначено, що агропродовольча сфера є складною, багатокомпонентною і багаторівневою системою і є у світі одним з найбільших споживачів природних ресурсів та основним джерелом забезпечення розвитку суспільства. Висвітлено проблеми сталого розвитку агропродовольчої сфери. Зауважено, що у структурі агропродовольчої сфери повинні органічно поєднуватись як дрібно- та середньотоварне фермерсько-кооперативне виробництво, так і великий кластерно-корпоративний агробізнес Розглянуто сучасну модель і перспективи розвитку вітчизняної агропродовольчої сфери.
Ключові слова: агропродовольча сфера, агропромисловий комплекс (АПК), регіон, просторова організація, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Агропродовольча сфера є одним із найважливіших секторів економіки України. Потреби населення у всіх основних продуктах харчування повинні забезпечуватися за рахунок функціонування і розвитку достатньо потужної в ресурсному і виробничому відношеннях національної агропродовольчої сфери. Навіть у періоди індустріалізації та за сучасних тенденцій розвитку нанотехнологій, автоматизованого промислового виробництва в економіці, Україна продовжує себе позиціонувати як аграрна держава з пріоритетним розвитком агропродовольчої сфери, оскільки має найпотужніші у світі чорноземи [1, с. 7]. Крім того, історично наша країна формувалася як сільська місцевість, з якої значно пізніше виділилися промислове виробництво й торгівля. Забезпечуючи країну продовольством, село виступає опорою держави. Значна щільність сільського населення необхідна для освоєння ресурсів території, інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Функції села багатогранні. Селянство виконує соціальні й етичні завдання, є носієм національного генетичного коду, ідентичності, духовності та культури нації [2, с. 98].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам реформування агропродовольчої сфери та її розвитку, а також формуванню конкурентоспроможних організаційних структур присвятили свої праці П.Т. Саблук, О.І. Павлов, О.Л. Попова, О.В. Величко, О.І. Фурдичко, Ю.О. Лупенко, В.Г. Андрійчук, В.С. Дієсперов та багато інших.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Проте, дана проблематика є досить складною і багатогранною, тому потребує додаткових досліджень, особливо в питаннях визначення ефективних форм і способів ведення діяльності в агропродовольчій сфері.

Метою статті є характеристика агропродовольчої сфери, виявлення системних проблем її розвитку та визначення шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що агропромисловий комплекс (АПК) складається з наступних елементів:

– сільське господарство (рослинництво та тваринництво):

– галузі промисловості, що переробляють сільськогосподарську сировину:

© Самофатова В.А., 2016

– галузі, що виробляють засоби виробництва для АПК (сільськогосподарське і харчове машинобудування):

– виробнича та соціальна інфраструктура (заготівля, зберігання, транспортування і реалізація продукції).

Поняття «агропродовольча сфера» (АПС) корелює з біологічним терміном «біосфера» і є її важливою складовою, пов'язаною з життєзабезпеченням суспільства. Відмічена сфера має особливу природу, відмінну від інших секторів економіки, адже потребує ведення виробничої діяльності в гармонії з природою. Цей термін поки що не досить поширений у науковому обігу. Частіше вживається термін «агросфера» прийнятно до сільськогосподарського виробництва. За визначенням О. І. Фурдичко: «Агросфера – це частина біосфери, яку складають культурні рослини, свійські тварини, оброблений під сільськогосподарські культури грунт і повязані з ним організми (бур'яни, комахи, гриби, мікроорганізми, віруси тощо). До неї входять також луки, пасовища, сільські поселення...» [3, с. 5]. Агросфера являє собою складну соціально-економічну і одночасно уразливу агробіологічну систему, якій властиві диверсифіковані функції – життєзабезпечення (виробництво агропродовольства і сировини для задоволення потреб населення у продуктах харчування, одязі, паливі тощо), життєдіяльності (умови і якість життя сільського населення, місце прикладання праці та одержання доходів), життєоблаштування (освоєність середовища проживання, його якісний стан і екологічна безпечність) [4, с. 35]. Агросфера, як видозмінене внаслідок сільськогосподарської діяльності середовище, включає сільгоспугіддя, агропромисловий комплекс, сферу обслуговування аграрного сектора України. Слід також відзначити, що забезпеченість природними ресурсами є потужною конкурентною перевагою для забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону.

Агропродовольча сфера є складною, багатокомпонентною і багаторівневою системою і є у світі одним з найбільших споживачів природних ресурсів та основним джерелом забезпечення розвитку суспільства. За визначенням О.І. Павлова, агропродовольча сфера – це не тільки певний сектор економіки, який об'єднує галузі та види економічної діяльності, що включені в єдиний технологічний цикл виробництва і просування на ринок сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, а й природне та соціальне просторове сільско-міське сполучене утворення [5, с. 7]. З даного твердження зрозуміло, що поняття «агропродовольча сфера», є значно ширшим від поняття «агропродовольчий комплекс», адже крім традиційних складових АПК, враховує складну територіальну підсистему. Територіальний фактор, особливості та специфіка регіональної локалізації відіграє важливу роль в міжгалузевій інтеграції всієї агропромислової сфери, яка реалізується у формі різномасштабних утворень локального типу. Зазначене позначає, що агропродовольча сфера відноситься до просторомістких видів діяльності. Тому, урахування просторового чинника надасть агропродовольчій системі гармонійної цілісності та дозволить виокремити екологічні, економічні та соціальні аспекти розвитку. Агропродовольча сфера, як видозмінене внаслідок сільськогосподарської та переробної діяльності середовище, включає сільгоспугіддя, агропромисловий комплекс, сферу обслуговування аграрного і продовольчого секторів України.

Нинішня структура агропродовольчої сфери як країни, так і її регіонів, далека від досконалості, є досить розбалансованою і характеризується невідповідністю основних її складових. Це потребує розробки комплексу заходів як по активізації господарської діяльності її основних складових, так і на основі, насамперед, оптимізації функціонально-територіальної структури, удосконаленні просторової організації та модернізації суспільних відносин і відтворювальних процесів. Слід також відзначити негативний вплив сільського господарства на навколишнє природне середовище і особливо на збереження біорізноманіття. Це можна стверджувати тому, що сільське господарство продовжує залишатися головним виробником продуктів харчування і основним джерелом життєдіяльності людини. Будь-які порушення в його розвитку призводять до дестабілізації та диспропорцій виробництва і споживання. Структурні зміни в галузі в умовах трансформаційної економіки в основному спрямовані на виробництво тієї продукції, яка забезпечує максимальний прибуток, що в аграрній сфері не завжди є виправданим з точки зору сталості виробництва, забезпечення продовольчої безпеки суспільства і збереження родючості грунтів. До того ж, мінливі конкуренція і кон'юнктура світового ринку вирівнюють ціни і рентабельність товаровиробників, що, врешті-решт, призводить до недовикористання виробничого потенціалу сільськогосподарської галузі, зниження обсягів і сталості виробництва, загострення соціальних проблем [6, с. 146].

Поширеними трансрегіональними корпоративними об'єднаннями в сучасній агропродовольчій сфер є агрохолдинги. В цих організаціях здійснюється потужне масове сільськогосподарське виробництво та промислова переробка аграрної сировини, завдяки чому вони отримують економічний ефект від масштабу виробництва і контролю логістичного ланцюга. Так, сьогодні середні розміри сільськогосподарських підприємств в Україні є одними з найбільших як серед країн Європи, так і світу. Але основною метою таких укрупнень є не стільки досягнення більшої економічної ефективності з одиниці сільськогосподарської продукції чи обмеженого ресурсу (га, гол. тощо), скільки отримання більшого обсягу валового прибутку та підвищення можливостей залучення потужних інвестиційних ресурсів.

Як дрібно- та середньотоварне фермерсько-кооперативне виробництво, так і великий кластерно-корпоративний агробізнес мають право на одночасне існування. Однак, вони повинні виконувати різні функції. Завдання першого – розвивати трудомістке агропідприємництво, слугувати економічною опорою сільських громад, працевлаштовувати сільське населення, підтримувати агроландшафти і т. ін. Завдання другого – інвестувати у орієнтоване на експорт крупнотоварне виробництво у рослинництві і тваринництві. Відповідно різними можуть бути режими оподаткування, експорту, надання державної допомоги.

При цьому світовий досвід підтверджує необхідність розвитку й альтернативної системи експорту сільськогосподарської продукції, яка ґрунтується саме на кооперативних засадах [7, с. 10].

Економічна ефективність використання землі у вузькому сенсі – це порівняння отриманих результатів з площею або вартістю землі. У широкому сенсі ефективність використання землі проявляється не тільки в збільшенні результатів сільськогосподарського виробництва, а й у зниженні витрат, підвищенні родючості ґрунту, якості продукції, а також дотриманням екологічних умов виробництва. Критеріями оцінювання рівня економічної безпеки агропродовольчої сфери регіону можуть бути: величина ресурсного потенціалу регіону та можливості його збільшення, рівень ефективності використання ресурсів, капіталу і праці; конкурентоспроможність аграрної продукції та конкурентоспроможність підприємств, що переробляють сільськогосподарську продукцію; можливість регіону протидіяти зовнішнім загрозам; соціальна стабільність і консенсусне вирішення соціальних конфліктів тощо [6, с. 144].

Факторами формування сталого розвитку агропродовольчої сфери є насамперед внутрішні ресурси регіону, що включають:

– людський капітал: навики, вміння, знання, здоров'я і здібність до роботи;

– соціальний капітал: формальні та неформальні зв'язки та взаємостосунки з оточуючими, відповідальність і здатність адаптуватися до змін;

– природний капітал: природні ресурси та навколишнє середовище, а також ті можливості, які вони надають;

– фізичний капітал: машини, устаткування, технології, вироблена в господарствах продукція та існуюча фізична інфраструктура;

– фінансовий капітал: фінансові ресурсі у будь-якому вигляді (гроші, цінні папери і т. ін.) [8, с. 304].

Для реалізації управлінських впливів в аграрній галузі регіону доцільно застосовувати загальний кібернетичний метод, запропонований засновником кібернетики Н. Вінером, який був вдало використаний і у сільському господарстві А.Ф. Чудновським. За такого підходу для управління сталістю розвитку агропродовольчої сфери доцільно спочатку визначити: вхідні та вихідні інформаційні потоки аграрної економічної системи регіону; принципи побудови і функціонування моделі управління сталістю розвитку аграрної економічної системи регіону; цільову функцію, види і завдання управління сталістю розвитку агропродовольчої сфери регіону [9, с. 16].

Значних економічних успіхів держави досягають, насамперед, не в результаті інтенсифікації їх агровиробництв; якими б високими темпами не розвивалося сільське господарство, саме по собі це не здатне істотно прискорити загальнонаціональне економічне зростання; позитивно ж вплинути на таке зростання аграрна галузь може тільки в тісній взаємодії з рядом суміжних виробництв агропромислового комплексу. При цьому зневажання в агрогосподарюванні принципів сталого розвитку яким би економічно привабливим воно не вбачалось у короткостроковому періоді, невідворотно зумовить занепад галузі вже у не такому й віддаленому майбутньому. Згідно з глибоким переконанням Сонько С. П., головна причина глобальної екологічної кризи полягає в докорінному видозміненнні людиною поверхні планети, або, з позицій класичної екології – у виході за межі свого певного комплексу екологічних факторів проживання. Для того, щоб подальший розвиток людської цивілізації дійсно був наближений до «сталого» треба докорінно переглянути просторове буття людини як біологічного виду. [10, с. 56]. При забезпеченні розвитку на засадах сталості агросфера як соціо-економіко-екологічна система, розумно керована і регульована людиною так, щоб зростаючі потреби у продовольстві гармонійно поєднувалися зі збереженням і примноженням агроресурсного потенціалу цивілізаційного розвитку, може розглядатись як форма просування до ноосфери [11, с. 84].

Висновки і пропозиції. Динамічний розвиток агропродовольчої сфери, інтенсивні і розгалужені міжгалузеві та внутрішньогалузеві зв'язки потребують забезпечення пропорційності, чіткої узгодженості в її галузевих і територіальних ланках, що в свою чергу вимагає удосконалення структури досліджуваної сфери. Слід розробити механізми стимулювання сталого розвитку агропродовольчої сфери, які функціонує в умовах зовнішньої імовірнісної невизначеності та зумовленого цим ризику. Важливими напрямами гармонізації національного агропродовольчого виробництва і сільського розвитку, на які доцільно орієнтувати сільськогосподарські підприємства і реалізацію яких необхідно підтримувати з боку держави, є:

– забезпечення працевлаштування сільських мешканців у сільськогосподарському виробництві за рахунок розвитку тваринництва та інших трудомістких галузей;

– сприяння розвиткові несільськогосподарського малого бізнесу на селі, зокрема «зеленого туризму» та впровадження природних технологій оздоровлення.;

– державна підтримка професійного навчання сільської молоді, з подальшим працевлаштуванням у місцевих підприємствах, а також в інших сферах діяльності на селі;

– гарантування працівникам заробітної плати, не нижчої від середнього рівня за всіма видами економічної діяльності;

– формування агропродовольчих кластерів з інтеграцією в них малих форм господарювання;

– оптимізація агроландшафтів за рахунок консервації частини активно оброблюваних угідь і розширення природних елементів;

– охорона навколишнього природного середовища агропродовольчої сфери.

Список літератури:

1. Фурдичко О. І., Лавров В. В., Коніщук В. В. Агроекологічні аспекти охорони навколишнього природного середовища на засадах збалансованого розвитку / О. І. Фурдичко, В. В. Лавров, В. В. Коніщук // Агроекологічний журнал – 2010. – № 2. – С. 5–11.
2. Дієсперов В. С. Історична доля українського селянства / В. Дієсперов // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 96–103.
3. Фурдичко О. І. Екологічні проблеми стану агросфери в контексті збалансованого розвитку природокористування в Україні / О. І. Фурдичко // Агроекологічний журнал. – 2015. – № 1. – С. 5–11.
4. Попова О. Л. Основи гармонізації аграрного і сільського розвитку в сучасній аграрній політиці // Економіка України. – 2014. – № 10. – С. 32–43.
5. Соціо-еколого-економічний розвиток агропродовольчої сфери України в сучасних умовах: проблеми та шляхи їх розв'язання: монографія / авт. кол. О. І. Павлов, К. Б. Козак, Д. Ф. Крисанов [та ін.]; за ред. О. І. Павлова. – Одеса: Астропринт, 2015 – 512 с.
6. Козловський С. В., Жураківський Є. С. Стратегічний аналіз факторів регіональної економічної безпеки аграрної галузі / С. В. Козловський, Є. С. Жураківський // Економічний форум. – 2015. – № 4. – С. 144–154.
7. Величко О. П. Державне регулювання розвитку кооперативної агрологістики як складової економіки сільських територій систем // 2013. – № 10. – С. 10–11.
8. Іртищева І. О., Стройко Т. В., Стегней М. І. Фактори та особливості екологічно сталого розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів / І. О. Іртищева, Т. В. Стройко, М. І. Стегней // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 1. – С. 302–310.
9. Мельник Л. Г. Анализ энергоэнтропийных предпосылок прогрессивного развития экономических систем // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 10. – С. 15–22.
10. Сонько С. П. Географічна інтерпретація доповідей Римському клубу / С. П. Сонько // Український географічний журнал. – 2003. – № 1. – С. 55–62.
11. Попова О. Л. Агросфера: соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку / О. Л. Попова // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 73–84.

Самофатова В.А.
Одесская национальная академия пищевых технологий

СТРУКТУРА АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ СФЕРЫ КАК ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация
Исследовано экономическое содержание базовых понятий структурных элементов агропродовольственной сферы. Отмечено, что агропродовольча сфера является сложной, многокомпонентной и многоуровневой системой и является в мире одним из крупнейших потребителей природных ресурсов и основным источником обеспечения развития общества. Освещены проблемы устойчивого развития агропродовольственной сферы. Замечено, что в структуре агропродовольственной сферы должны органично сочетаться как мелко – и среднетоварное фермерско-кооперативное производство, так и большой кластерно-корпоративный агробизнес. Рассмотрена современная модель и перспективы развития отечественной агропродовольственной сферы.
Ключевые слова: агропродовольственная сфера, агропромышленный комплекс (АПК), регион, пространственная организация, устойчивое развитие.

Samofatova V.A.
Odessa National Academy of Food Technologies

STRUCTURE OF AGRI-FOOD SPHERE AS THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC SYSTEM

Summary
Investigated the economic content of the basic concepts of the structural elements of the agri-food sphere. Noted, that agri-food sphere is a complex, multi-component and multi-level system and is the world's largest consumer of natural resources and a major contributor to the development of society. The problems of sustainable development of the agri-food sphere are considered. It is noticed, that in the structure of agri-food sphere, should be combined as small and middle farm and cooperative production, and a large cluster-corporate agribusiness. Reviewed the current model and perspectives of development of domestic agri-food sphere.
Keywords: agri-food sphere, agri-industrial complex (AIC), region, spatial distribution, sustainable development.